

Interview

Henri Lefebvre

Over stad en stedelijkheid

Johny Lenaerts

Stad en stedelijkheid behoren tot de dagelijkse en meest onmiddellijke leefomgeving van de mens. Wil men de sociale en stedelijke weefsels opnieuw versterken en de wijken nieuwe kansen geven, dan zal men het moderne verschijnsel van de stad ten volle moeten begrijpen. We kunnen ons hierbij verregaand laten inspireren door de Franse filosoof en socioloog Henri Lefebvre (1901-1991), die baanbrekend werk verricht heeft op het vlak van de stadssociologie (1). Markante figuren als David Harvey, Manuel Castells en Saskia Sassen beroepen zich op zijn werk.

Als auteur van een driedelige 'Kritiek van het dagelijks leven' (2) was Henri Lefebvre één van de eersten die de organisatie van ruimte en tijd centraal stelde bij de analyse van het dagelijks leven. Met zijn werk over de staat en de ruimte in een gemondialiseerde wereld (3) anticipeerde hij op de globalisering. In zijn onderzoek concentreerde hij zich op de relatie tussen het globale en het lokale. Hij benadrukte het ruimtelijke aspect van een maatschappij waarin tijd en ruimte als het ware inkrimpen of 'instorten': de hedendaagse mens kan zich steeds sneller verplaatsen, zodat hij steeds grotere afstanden aflegt in een kortere tijdspanne. De 'versnellingen' in de tijd en de 'inkrimpingen' in de ruimte hebben een verregaande invloed op de individuele tijd- en ruimtebeleving.

De moderne maatschappij is een urbane maatschappij, zo stelde Henri Lefebvre. Het kapitalisme heeft de muren van de werkplaats overschreden en heeft gans de ruimte ingepalmd. De industrialisering en urbanisering hebben een verwoestende invloed op de natuur. Water, aarde, lucht, licht: de 'elementen' worden met vernietiging bedreigd. De natuur verwijdert zich en komt terug in de vorm van tekens en simulacra: in de stad worden artificiële 'groenzones' aangelegd, in de reclame wordt constant gerefereerd naar een gemystifieerde natuur. Het platteland wordt verstedelijkt en de steden verkeren in crisis. Waren steden in vroegere tijden plaatsen van ontmoeting en samenleven, dan worden momenteel de mensen gescheiden van elkaar. Het centrum wordt tot één grote vitrine omgevormd, de bewoners worden naar de buitenwijken en de voorsteden gedrongen. In de 'banlieues' of buitenwijken stapelt de sociale ellende zich op. Henri Lefebvre eist dan ook 'het recht op de stad' (4): niet op de oude stad maar op het urbane leven, op kwalitatieve plaatsen, op plaatsen van ontmoetingen, plaatsen waar het contact niet verloopt via de commercie en de winst, plaatsen waar er tijd is voor deze contacten en ontmoetingen. Dit houdt in dat het gebruik van de auto teruggedrongen wordt, dat een straat veel méér is dan een doorgangsweg of een verkeersader. Henri Lefebvre verwacht dan ook veel van burgerinitiatieven. In de afgelopen decennia waren we getuige van stedelijke sociale bewegingen die ruimtelijke en maatschappelijke veranderingen beoogden en, meer specifiek, een andere inrichting van de stad (5). Willen we het leven veranderen, dan zullen we de stedelijke leefomgeving moeten veranderen, zo stelt Henri Lefebvre: *Changer la vie, changer la ville*. Het is een stelling die, getuige het toenemend aantal buurtcomités tegen sluiptverkeer en geluidshinder, meer en meer weerklank vindt.

NOTEN:

- (1) Het werk van Henri Lefebvre blijkt de afgelopen jaren op een hernieuwde belangstelling te kunnen rekenen. In Frankrijk werden, op enkele jaren tijd, een vijftiental werken opnieuw uitgegeven, onder meer bij Anthropos: *Du rural à l'urbain* (2001), *Espace et politique* (2000), *La production de l'espace* (2000). In de Angelsaksische wereld verschenen twee bloemlezingen: *Writings on cities* (Oxford: Blackwell, 1996), en *Key writings* (New York and London: Continuum, 2003), alsook een belangrijke introductie: Rob Shields, *Lefebvre, love and struggle. Spatial dialectics* (London and New York: Routledge, 1999). In Duitsland verschenen recentelijk twee academische studies: Ulrich Müller-Scholl, *Das System und der Rest. Kritische Theorie in der Perspektive Henri Lefebvres* (Mössingen-Talheim: Talheimer Verlag, 1999) en Corell Wex, *Logistik der Macht. Henri Lefebvres*

Sozialtheorie und die Räumlichkeit des Staates (Marburg, 2000). Sedert een tweetal jaren verschijnt er een digitaal tijdschrift over het werk van Henri Lefebvre, *La Somme et le Reste*: www.Espaces-Marx.eu.org/SomReste. Zie ook: Rémi Hess, *Panoramisch overzicht van leven en werk van Henri Lefebvre*, in: Vlaams Marxistisch Tijdschrift, nr. 35/3, september 2001.

- (2) *Critique de la Vie Quotidienne*, L'Arche Editeur, Paris, Vol. 1 (1947), 1977; Vol. 2 (1961), 1980; Vol. 3, 1981.
- (3) *De l'Etat, vol. 4: Les contradictions de l'Etat moderne*, UGE, 10/18, Paris, 1978.
- (4) *Le droit à la ville, suivi de Espace et politique*, Ed. Anthropos, Paris, 1972.
- (5) Manuel Castells, *The City and the Grassroots. A Cross-cultural Theory of Urban Social Movements*, London: Edward Arnold, 1983; Virginie Mamadouh, *De stad in eigen hand. Provo's, keabouters en krakers als stedelijke sociale beweging*, SUA, Amsterdam, 1992.

Ter introductie vertaalde Johnny Lenaerts voor Oikos onderstaand interview met Henri Lefebvre

Henri Lefebvre (1901-1991)

DE STAD TER DISCUSSIE, interview afgenomen op 8 juni 1989.

Société Française: In uw boek *La révolution urbaine* (1970), dat twintig jaar geleden verschenen is, kondigt u de komst van een 'urbane maatschappij' aan. Dit laatste is nog altijd een reële mogelijkheid, en u hebt recentelijk verklaard dat het concept 'urbaniteit' zelf onduidelijk is. Welke veranderingen hebben zich de afgelopen jaren voorgedaan?

Henri Lefebvre: Ik heb de indruk dat de architecturale en stedenbouwkundige vernieuwing geen gelijke tred houdt met de veranderingen van de stad. Ik woon nu al dertig jaar in het centrum van Parijs en ik heb het zien veranderen. Enkele jaren geleden lag het er nog verkommerd bij, daarna werd het op elitaire wijze vernieuwd. Waarom? Dit fenomeen valt ook in andere grote steden waar te nemen. De uitbreiding van de stad geldt zowel voor de periferie als voor het centrum, dat oorspronkelijk een besluitvormingscentrum was. Het centrum werd enige tijd aan zijn lot overgelaten ten voordele van de periferie, dat plaatsen waren waar geproduceerd, gehandeld en gewoond werd. Vanaf een bepaald moment kwam er iets als een terugkeer naar het centrum op gang. Dat was erg typisch voor Parijs, waar het centrum momenteel ontzettend veel bezocht wordt door Franse en buitenlandse toeristen, door studenten, door zakenlui. Men bezoekt musea, monumenten, maar ook recente gebouwen. Hetgeen de zeer grote levendigheid van de stad verklaart. Maar is dit vanuit urbanistisch oogpunt ook verantwoord? Ik zou het niet weten! Die levendigheid is op de eerste plaats toe te schrijven aan de mensen die in Parijs op bezoek komen, die op doorreis zijn. De vaste bevolking, het inwonersaantal, is erg veranderd. In het gebouw waar ik woon, achter het Centre Pompidou, zijn de meeste oude mensen overleden, en de appartementen zijn bureelruimte geworden. Men wil ook mij eruit drijven, om mijn appartement over te kunnen nemen. Ik heb de indruk dat het centrum 'gemusealiseerd' wordt, en bestemd voor beleidsmakers. Niet voor politieke beleidsmakers, maar voor financiële beleidsmakers. De metamorfoses van de stad, van het stedelijk karakter in zijn geheel, gaan voort.

S.F.: U hebt dikwijls de toenemende breuk tussen de voorstellingswereld (*le conçu*) en de ervaringswereld (*le vécu*) benadrukt. Men zou in zeker opzicht kunnen stellen dat dit te wijten is aan de verscherping van de maatschappelijke arbeidsdeling, dat een steeds grotere specialisatie met zich meebrengt. Terwijl tegenwoordig de aldus nagestreefde efficiëntie zijn limiet bereikt. Hetgeen wil zeggen dat er nood is aan een strenge vorming van algemene en specifieke kennis en knowhow van de stad, om haar op verschillende niveaus te kunnen verklaren. Tegelijkertijd bestaat er een steeds groter wordende behoefte aan interventie van de mensen zelf.

H.L.: Ondanks de stedelijke sociale bewegingen die in de jaren '70 enigszins op gang gekomen zijn, heeft de passiviteit van de mensen me dikwijls geïntrigeerd: de stad rondom hen veranderde, en zij aanvaardden dat, namen dat in zich op, en ondergingen die veranderingen. Op enkele decennia tijd werden velen uit het stadscentrum naar de buitenwijken verdreven, ten voordele van de financiële sector. Maar sedert enige tijd is deze passiviteit enigszins verminderd, en de mensen reageren meer en zijn beter geïnformeerd. In de wijk waar ik woon bijvoorbeeld lijkt het erop dat de mensen zeggen dat ze iets kunnen uitrichten. Maar

het belangrijkste fenomeen is toch wel de aankoop van eigendom. Deze aantrekking tot eigendom als een specifieke zekerheid betekent een zekere wijziging in de verhouding van de bevolking tot de ruimte. Enerzijds is er een grotere oplettendheid en een grotere waakzaamheid, maar anderzijds heeft men enkel maar een plaats waar men eigenaar van is en waar men bijna onherroepelijk mee verbonden is - maar dat lost de problemen van de toeëigening van de ruimte niet op. Dat is een evolutie vol interne contradicties. Het valt op dat men in discussies met vrienden, in de meetings van allerlei verenigingen, en zelfs bij verkiezingen, meer dan vroeger spreekt over de buurt. Het lijkt erop dat er een nieuwe interesse voor het urbane bestaat. Maar ik weet niet in welke mate deze constatering kan veralgemeend worden, noch of dit zal voortduren. Ik weet evenmin of dit iets zal uithalen, want voor velen is het privébezit van grond en woning het belangrijkste, en het is iets dat nog steeds aan belang wint.

S.F.: Wanneer men de mensen wil laten participeren in de stadsplanning, botst men dikwijls op een tweedeling. Enerzijds heb je de dagelijkse realiteit, die gefragmenteerd is, men zou zelfs kunnen stellen dat ze versnipperd is - iets wat de mensen ondergaan en beleven. Anderzijds heb je veel globalere niveaus en totaliteiten die niet bewust ervaren worden, maar die daarom niet minder hun invloed doen gevoelen. Hoe kunnen we concreet de mensen de mogelijkheid geven om efficiënt op te treden?

H.L.: Deze vraag naar de capaciteit van de mensen om te interveniëren is van cruciaal belang. Men heeft de mensen aangespoord om te participeren. Zij zijn een beetje in beweging gekomen, maar de middelen en de resultaten zijn niet bijzonder groot. Het eigendomssysteem is niet veranderd, net zo min als de relatie tot de machts hiërarchie. Er bestaat een contradictie tussen de behoefte om de ruimte te organiseren volgens de vereisten van de maatschappij en het privébezit, dat meer en meer in botsing komt met collectieve belangen. Het is rond de oplossing van dit cruciaal probleem dat we de mensen moeten mobiliseren, zelfs als de verstedelijking op wereldschaal voortschrijdt. Want zelfs indien het nodig zal blijven om grond te voorzien voor landbouwproductie, en ondanks de voorgestelde futuristische oplossingen (woningen op de bodem van de zee), wanneer de wereldbevolking tien miljard zal bedragen zal men urbane oplossingen moeten vinden.

Het werk aan de stedelijkheid mag niet beperkt blijven tot het registreren van wat er zich voordoet. We moeten ook vooruitzien en voorstellen formuleren. De stad wordt evenwel momenteel opgevat volgens een historiserend model en er bestaat een hele bibliotheek met studies over de oorsprong en de ontwikkeling van de steden. Maar studies die op de toekomst gericht zijn, zijn veeleer zeldzaam en van voorzichtige aard. Dat is een grote fout. Dat komt ook omdat men verrast is over de dingen die gebeuren. Ik heb dikwijls geprobeerd de urbane studies te oriënteren naar de mogelijkheden, naar de eventualiteiten, naar de toekomst, maar daar bestaat een weerstand tegen. Zelfs architecten hebben meer interesse voor wat er gebouwd werd dan voor de toekomst van de stad, voor de vorm zelf van de stad, en voor de relaties tussen gebouwen en monumenten. Het valt moeilijk om deze kwestie van de urbane vorm exact af te bakenen; zij hangt van vele factoren af, van de lokale vorm van het terrein, tot aan de sociale, en tegenwoordig ook mondiale, verhoudingen.

S.F.: Deze urbane historische studies, voorbij de evolutie, de idee en de praktijk van de stad, hebben tevens de verdienste de realiteit van de stad te tonen als kruispunt van verschillende historische tijden. Door de nadruk te leggen op hetgeen voortduurt, hebben deze studies meteen ook beter de veranderingen aangetoond, zodat men geen oud abstract model aan de stad kan opleggen.

H.L.: Deze studies hebben het voordeel gehad dat ze grote evoluties van bepaalde steden belicht hebben, de assen en types van hun ontwikkeling, enz. Maar ze zijn niet op de toekomst gericht. Wat staat er in de volgende eeuw te gebeuren? Wat het urbane leven betreft, bevinden we ons nog steeds in een overgangperiode. Dat raakt niet enkel het werk van de architecten en de urbanisten, maar eenieder die zich met de stad bezighoudt: sociologen, economen, geografen,... We moeten vooruitzien. Het is juist dat het werk dat op de toekomst gericht is, vermits het een groot deel speculatie en onzekerheid bevat, niet rendabel is, terwijl er wel een budget is voor studies van hetgeen reeds ontwikkeld werd. Dit toont tevens aan dat het urbane denken nog maar in zijn kinderschoenen staat. Het is nog steeds een denken dat verbonden is met het land, met de logica van de agrarische productie dat sporen en schema's achterlaat. Men denkt nog steeds in termen die door deze sociale basis bepaald worden: het land en niet de stad. Er zijn minstens nog tientallen jaren nodig om de manier, de methode en de stijl van denken te veranderen.

S.F.: Zit dit afwijzen van een toekomstgerichte houding niet ingebakken in een algemene context van maatschappelijke crisis, waarin, tegenover de onzekerheid van de toekomst, men haar samen met het verleden probeert te bestendigen in een heden dat onophoudelijk verbreed en beleefd wordt in zijn onmiddellijkheid? Is dit niet een beetje het postmoderne discours?

H.L.: Dit betekent ook de crisis van de sociale praktijk, van het denken en van de filosofie. Maar we kunnen niet volstaan met een vaststelling, we moeten de mogelijkheden onderzoeken. Dat lijkt me zowel een noodzaak die gedictieerd wordt door de crisis als een uitweg uit deze crisis, die rampzalig is, maar die terzelfder tijd nieuwe onderzoeken en nieuwe ontwikkelingen provoceert, opwekt, oproept. Ik meen dat wij doorheen allerlei schokken en tegenstellingen het ontstaan van nieuwe ideeën zullen meemaken, met name in het urbanistische denken, dat me een veld voor creatie en exploratie lijkt te zijn. Overigens verwijst het concept urbaniteit naar een realiteit dat in crisis verkeert. Want indien er een crisis van de voorstellingswereld bestaat, dan mogen we toch niet vergeten dat ook het gerepresenteerde zelf in crisis verkeert, in transformatie, in mutatie. Hoe zal de stad van morgen er uitzien? Dat is de grote vraag. Laten we de kwestie van de centraliteit bekijken. Zal het zeer gehiërarchiseerde systeem blijven bestaan, of zullen we daarentegen naar een spreiding van de centra gaan, naar hun verveelvoudiging? En wie beslist er over wat? Als we Frankrijk bekijken, dan zijn de conflicten tussen de gemeentesturen, de algemene raden, de regio's en de staat, nog zeer sterk.

Wat zal de manoeuvreerruimte van deze centra zijn? De huidige maatschappij verandert sneller en veel diepgaander dan men over het algemeen denkt, en de urbane problemen vormen samen met die van de productie, van de financiering of van de mondialisering, één van de meest fundamentele problemen.

S.F.: De crisis van de stad heeft ons ertoe gebracht om vragen te stellen bij de simplistische identificatie van de stad met bepaalde concepten die ontleend werden aan de moderne beweging en die vervolgens veralgemeend werden: de massaproductie van woningen, de verkeerslogica of het verdelen van de stad in afzonderlijke zones. Men heeft opnieuw de complexiteit van de stad ontdekt als belangrijkste plaats van sociale interactie doorheen een bepaalde hiërarchie van de urbane ruimte, van de monumentaliteit en, vooral, van de publieke ruimte.

H.L.: Ja, zeker! Dat is iets buitengewoons. Dat was vooral de ideologische overheersing van de burgerij. Toen zij heerste was het eigendomsvraagstuk haar grootste bekommernis. Zij was eigenaar van de grond en van de ruimte, en dit vond zijn uitdrukking in haar ideologie. Tegenwoordig geeft men er zich rekenschap van dat de maatschappij bestaat en dat zij niet kan gereduceerd worden tot eigendomsaspecten. De stad heeft een autonome realiteit. Zij kent een leven, een bestaan dat niet kan gereduceerd worden tot de verdeling van grond of van ruimte, de straat, het plein, ontmoetingsplaatsen, feesten. Sedert enkele jaren ontdekt men opnieuw heel dit urbane leven dat we traditioneel kunnen noemen. De stad komt opnieuw tot leven, maar zeer moeizaam: de tradities werden verbroken. Maar we moeten ons niet aan de tradities houden, we moeten nieuwe dingen uitvinden. Uiteraard zal dat niet in één dag gebeuren. Er zijn eeuwen en eeuwen nodig geweest om het antieke Rome te bouwen! Men kan het urbane leven niet negeren of wegmoffelen. Des te meer omdat we over het algemeen enkel maar de algemene trend volgen, we worden ons pas bewust van bepaalde zaken wanneer zij hun stempel al gedrukt hebben op de ruimte, op de gebouwen. Dat wijst nogmaals op het belang van een denken dat op de toekomst gericht is.

S.F.: Tegenwoordig zijn de architecten en de urbanisten in hun projecten in toenemende mate enkel maar de overdragers van een iconische boodschap. Zij leveren een beeld dat, naargelang het geval, van historiserende, technologiserende of conceptuele aard wil zijn. En spijtiggenoeg volgt de opdrachtgever, de overheid daarbij inbegrepen, deze mode. Dit 'illusionisme', deze 'derealitatie' van ruimtelijke praktijken levert geen grote bijdrage aan de vernieuwing van het urbane leven waar u het over had.

H.L.: Het is nog maar heel recent dat er practici van de ruimte opgestaan zijn. Het is een kennis, een praktijk die niet erg ontwikkeld is, vooral als men het bekijkt vanuit een mondiaal gezichtspunt. Kijk naar de Europese, de Chinese, de Amerikaanse stad: zij zijn allen verschillend. Los Angeles evolueert anders dan Rome. De wetenschap van de stad is in ontwikkeling en zijn actieradius is nog beperkt. Ik hoop van

ganser harte dat zij groter en groter wordt en dat de politieke, administratieve, financiële autoriteiten zich laten inspireren door deze kennis van de stad, veeleer dan om het even wat uit te richten, om het even hoe, om het even waar. Ik maak een karikatuur, maat in feite in het zo. Bekijk de chaos in de voorsteden: onze maatschappij is op drift geslagen. Enerzijds hebben we centraliteit, anderzijds deze wanorde. Dat is een tegenstelling die nog niet voldoende onderkend is. Men begint te praten over maatschappelijke tegenstellingen, maar nog niet genoeg over urbane tegenstellingen.

S.F.: Nochtans maken tegenstellingen integraal deel uit van de urbaniteit, zijn belangrijkste aspecten staan in tegenstelling tot elkaar. Nemen we het voorbeeld van de straten in de buitenwijken. Zij zijn dikwijls tegelijkertijd (nationale of departementale) autoweg én straat. Door geen rekening te houden met de tegenstelling straat/verkeersweg neigt de huidige stadsvernieuwing ertoe een deel van de problemen te ontwijken, en beantwoordt het niet aan de rijkdom van het urbane leven, dat bevroren wordt.

H.L.: Ik heb geprobeerd die complexiteit van de rijkdom van het urbane leven voor het voetlicht te plaatsen. Men had er al een notie van, maar vaag, en vooral door de historische gebeurtenissen die er zich afgespeeld hebben (de oude stad: Parijs onder het Ancien Régime of onder de Revolutie). Ik heb vooral de omvang van de dagelijkse rijkdom van de stad willen aantonen. Ik weet niet of ik daar in geslaagd ben, dat is een aanzienlijk werk. Dat maakt deel uit van een decentrerende-recentrerende van het denken dat nieuwe domeinen moet veroveren, nieuwe methodes van deductie en constructie.

S.F.: Daarbij inbegrepen het werk aan een oude problematiek als dat van de tijd?

H.L.: Ja. Dààr vinden we de problemen van de antieke of Griekse stad terug, die helemaal niet dezelfde tijdsopvatting huldigde als wij. Onze opvatting van de tijd wordt bepaald door de industrie, die zich rond de steden ingeplant heeft. Indien onze steden zouden verworden tot louter vluchtpunten voor ouderen, toeristen of intellectuelen die zich met abstracte dingen bezighouden, dan zou dat een ramp zijn. Wat de huidige stad bedreigt is het vertrek van de productie. Wat dan overblijft is de centrale vraag naar de vrijetijdsbesteding in de steden. Het is ieders opdracht om iets nieuws uit te vinden. Men kan geen waaier van alle gebruiksmogelijkheden van tijd opstellen. Zij nemen in de sociale praktijk alsmaar meer toe. Dat is een essentieel domein van de vrijheid. Men spreekt veel over vrijheid, maar dat blijft abstract. Vrijheid betekent ook een maximum aan mogelijkheden voor elke burger in de stad en niet in een geïsoleerde plek. We moeten de band tussen de productiewijze en de zogenaamde vrije tijd zien te vinden. Overigens kan de vrije tijd volkomen productief zijn, in de brede betekenis van kunst, van kennis, van ervaring. Dat is een delicate kwestie dat vereist dat elkeen meester is over zijn tijd, met een veelvoud aan mogelijkheden. De scheiding die men maakt tussen 'productieve tijd' en 'vrije tijd' is erg symptomatisch.

S.F.: Welke problemen ziet u in het bijzonder opduiken in de vorming van kennis en knowhow van de stad?

H.L.: Over het algemeen ben ik er erg verbaasd over hoe weinig aandacht men in de universiteiten aan urbane kwesties besteedt. Het aantal zetels in urbanisme is erg beperkt, een paar in Parijs en zelfs nog minder in de rest van het land. Vergeleken met het traditionele onderwijs stelt dit vrijwel niets voor. Toch is dit een veel belangrijker kwestie. Het is niet louter een kwestie van cultuur, maar van activiteit, van productiviteit, van aanpassing en van begrip van de moderne wereld. Toen ik aan de universiteit was heb ik geprobeerd de urbane problemen te introduceren in het onderwijs. Meestal antwoordde men mij dat dat een materie voor architectuurscholen was. Anderzijds lijken cursussen in sociologie of geschiedenis die geen gewag maken van urbane problemen me belachelijk, dat is alsof men de kern zelf negeert.

Jammer

genoeg is dat niet erg veranderd, en de middelen voor urbaan onderzoek zijn in vergelijking met de omvang van het te leveren werk echt miniem. Het heeft er alle schijn van dat in de traditionele milieus de kennis weinig opengesteld wordt voor de toekomst. Dat is een kwestie die van cruciaal belang is voor de richting die de maatschappij zelf, de beschaving, het bewustzijn en de kennis inslaat: ofwel is men traditionalist, ofwel verkent men de toekomst.

Uit: *Société Française*, nr 33, octobre-novembre-décembre 1989. Vertaling: Johnny Lenaerts.